

O

IN DIT NUMMER

ONTWERP

Eric-Jan Pleijster, Cees van de Veen en Peter Veenstra (LOLA Landscape Architects) en Marc en Nicole Maurer (Maurer United) over hun ontwerpvisie

DEBAT

Tom Frantzen (Tom Frantzen et al) over de toekomst van het opdrachtgeverschap en de architectuur

REFLECTIE

Rixt Hoekstra over de betekenis van Habermas voor de architectuurkritiek

ARCHITECTUURTEGEL

“Evenals een geneesmiddel zijn doel niet bereikt, als de dosis te sterk is geweest, zo is het met critici, wanneer zij de grens der billijkheid overschrijden.”

A. Schopenhauer
Duits filosoof 1788–1860, uit:
Parerga und Paralipomena (1851)

INLEIDING

In 2010 kwamen architecten en opdrachtgevers bijeen om met *De Olifantenkooi* de omstandigheden te bespreken waarin zij over 15 jaar denken te werken. Heeft de crisis dan de door sommige zo gehoopte louterende werking gehad? Is alle 'lucht' dan uit de plannen en projecten verdwenen, en is die geheel en al vervangen door kwaliteit? Nu overheerst nog de teleurstelling, dat de rijkdom van de periode tussen 1990 en 2008 zo zelden tot extra kwaliteit heeft geleid. Maar in 2011 gaan zij nader op zoek naar goede manieren om kwaliteit tot stand te brengen, enerzijds door met uiteenlopende (nieuwe) partijen (nieuwe) coalities te vormen, anderzijds door via *De Olifantenkooi* met elkaar in gesprek te blijven.

COLOFON

“De olifantenkooi waar ik aan denk staat in de zoo van Regent's Park te Londen. Ze werd gebouwd door het verdienstelijke Britse architectenbureau Sir Hugh Casson en partners. 'Kooi' is een nog weinig passend woord bij deze architectuur. En die taalkundige ongeschiktheid van het traditionele woord is al een belangrijke aanduiding voor de oorspronkelijkheid waarmee de architecten hun opdracht hebben aangepakt.”

Dit fragment is ontleend aan een recensie die Geert Bekaert schreef in 1965. Aan deze recensie ontleent *De Olifantenkooi* haar naam. Als eerbetoon aan de nestor van de moderne architectuurkritiek, maar ook als metafoor voor schaal en maat, kracht en gekooide energie. Zie voor de complete recensie: www.arch.lokaal.nl.

In *De Olifantenkooi* biedt *Architectuur Lokaal* een podium voor een nieuwe (of heel ouderwetse) vorm van architectuurdebat. Schriftelijk, persoonlijk, polemisch, vragen oproepend. Wat betekent het om ontwerper of opdrachtgever te zijn? Hoe komt dat tot uiting in concrete projecten? Op welke vragen zoeken architecten en opdrachtgevers een antwoord?

De Olifantenkooi verschijnt als bijlage bij het kwartaalblad *Architectuur Lokaal* onder redactie van Indira van 't Klooster. Kopij kan worden gestuurd naar: indira.vantklooster@arch-lokaal.nl

Uitgave:
Architectuur Lokaal
Tussen de Bogen 18
1013 JB Amsterdam
T 020 5304000
E info@arch-lokaal.nl

Vormgeving: Simone Koller,
Werkplaats Typografie, Arnhem
Druk: Die Keure, België

Hoe kunnen wij het werk van ontwerpers begrijpen als we niet weten wat hun primaire ontwerpovertuiging is? In 2011 verschijnen in elk nummer van *De Olifantenkooi* teksten van ontwerpers die reflecteren op de essentie van hun vak en hun inbreng daarin. De teksten verschijnen ook in *Architectenweb Magazine (AWM)*.

A

ERIC-JAN PLEIJSTER,
CEES VAN DE VEEKEN EN
PETER VEENSTRA
(LOLA LANDSCAPE
ARCHITECTS)

Een goed landschapsontwerp verruimt het besef van territorium. Elke plek kan een biotoop op zich vormen, maar is tegelijkertijd onderdeel van een groter landschap, zoals in een myriorama: een serie landschapsafbeeldingen die op elkaar aansluiten als ze naast elkaar worden gelegd. Afhankelijk van de volgorde ontstaat elke keer een ander continu landschap. Dit levert een oneindige aantal mogelijke landschappen op, vergelijkbaar met de manier waarop mensen zich door het landschap bewegen.

Goede landschapsarchitectuur maakt mensen ontvankelijk voor hun omgeving, stelt ze in staat om los te komen van hun dagelijkse rituelen. Dat gaat niet vanzelf: mensen brengen hun tijd voornamelijk binnen door. De schaarse tijd die buiten wordt beleefd is geregisseerd en geritualiseerd, in de vorm van vakantie-trips en hobby's. Tegelijkertijd is de buitenruimte het domein waar iedereen heeft leren spelen met vrienden, fietsen, verstoppen, planten en dieren

herkennen, knokken, roken, zoenen. Een goed landschap biedt vrijheid aan iedereen en functioneert als een podium voor avontuur, experiment en eenzaamheid. In ontwerp willen we dit bereiken door de juiste voorwaarden te scheppen om te groeien en te leven, door alle zintuigen aan te spreken, en lokale biotopen te creëren met rijke variatie, toegankelijkheid en eigenheid.

Smeltende ijskappen, de stijgende zeespiegel, olierampen en olietekkorten: de wereldwijde transitie naar een duurzame economie en ecologie is onafwendbaar geworden en verandert tegelijkertijd de manier waarop we hier naar de wereld kijken. Het plotselinge hernieuwde groene zelfbewustzijn, aangejaagd door de naarstige zoektocht naar duurzame energie, leidt tot een nieuwe waardering voor onze natuurlijke omgeving als een onmisbaar deel van ons alledaags leven, en een toenemende hunkering naar 'groene verrukking'. Als landschapsarchitecten is dit ons programma en willen we bijdragen aan de verwondering over de natuur en de wereld om ons heen.

www.lolaweb.nl
lola@lolaweb.nl

N

T

MARC EN NICOLE MAURER
(MAURER UNITED)

Met het ontstaan van een globaal netwerk is de wereld van het individu zo groot geworden dat middelen ter heroriëntatie nodig zijn. Architectuur is een van de middelen die een dergelijke heroriëntatie kunnen ondersteunen. De uitdaging ligt in het ontwikkelen van een vorm van 'social design' op het gebied van urbanisme, architectuur en vormgeving - als hedendaags equivalent van de 'social media', die ons leven zo verandert.

Om gebruikers uit te dagen om deel te nemen aan een vorm van sociale interactie in de fysieke omgeving, moet de architect zich in eerste instantie richten op het ontwerpen van een programma van eisen waarin de 'klassieke open vragen' centraal staan. De betekenisragen van het te ontwikkelen ontwerp worden hierin geformuleerd. Zij vormen de drager van het gebouw. In tweede instantie speelt de vertaling van

E

dit programma tot een adequate verschijningsvorm een rol. Architectonische middelen worden ingezet om de gebruiker te verleiden om deel te nemen aan het door de architect vastgelegde programma.

Als de fysieke bepalingen tot in het detail samenvallen met de intenties van het programma beleeft de gebruiker een zuiver architectonische ervaring, die hij deelt met zijn medegebruikers. Het ontwerp vormt een integraal complex bestaande uit aspecten op uiteenlopende niveaus: branding, stedenbouw, architectuur, bouwtechniek en kunst.

www.maurerunited.com
office@maurerunited.com

N

In *De Olifantenkooi* #5 werd aan een aantal jonge ambitieuze architecten en ontwikkelaars gevraagd om hun visie op de ontwikkeling van het werkveld te verwoorden. In november 2010 kwamen zij bijeen om verder te discussieren. Tom Frantzen was erbij om te reflecteren op de inhoud van het gesprek.

TREK JE AGENDA!
TOM FRANTZEN

Kort samengevat: De bouwwereld is in rep en roer en initiatieven wordt kleinschaliger. Het zal nog een tijd duren voordat dit besef echt is doorgedrongen en zaken werkelijk veranderen. Veel partijen lijken naarstig op zoek naar een kans om een laatste maal hun oude kunstje te vertonen. Verder kijken dan vandaag blijkt een moeilijke vraag aan een beroepsgroep die ooit bekend stond om zijn visionaire instelling maar die inmiddels al dan niet pragmatische diensten verleent.

Op 17 november kwamen jonge architecten, ontwikkelaars en aannemers bij Architectuur Lokaal bijeen om verder te praten over hun bijdrage in *De Olifantenkooi* #5. Zij stelden wezenlijke vragen: Hebben we in ons werkveld nu te maken met een economisch probleem of een maatschappelijk probleem, levert ons werk geen geld meer op of hebben we geen toegevoegde waarde meer? Gaat het om economische waardecreatie of maatschappelijke waardecreatie?

De afgelopen jaren waren ontwikkelingen "altijd prijs", want de woningen werden toch wel verkocht. Architecten werden gebruikt om net genoeg verschil aan te brengen tussen de diverse projecten zodat er voor ieder "wat wils" zou zijn. Waar meer verschil nodig was, werden gebouwen iconen. Het verschil in economische waarde tussen goed en slecht ontworpen vastgoed was marginaal. Architectuur had zelf

nauwelijks waarde, maar maakte vastgoed makkelijker verhandelbaar. Nu de handel om economische redenen is stilgevallen, werkt de strategie van minimaal verschil voor minimale kosten niet meer en zijn ook geen grote aantallen architecten meer nodig om een veelheid aan sausjes over eenheidsworst te gieten. De economie kent geen genade: Geen afzet, geen opbrengst!

Architectuur levert op dit moment in economisch opzicht niets op voor architecten en hun opdrachtgevers. De verkoop van producten om met architectuur waarde aan toe te voegen is ingestort. "De Nieuwe Opgave" moet dus niet gezocht worden in de vorm van een verhandelbaar product.

Tijdens het gesprek bleek het verdriet om inkomstenderving minder groot dan de verontwaardiging over het verlies van maatschappelijke relevantie. Beatriz Ramo riep uit: "Wanneer architectuur gelijk staat aan bouwen, hebben we dan niet pas een echte crisis?" Robert van Kats sprong bij: "Het is nog lang niet genoeg crisis, zo zingt iedereen het nog wel een tijdje uit en verandert er straks nog niets!" Lars Mosman stelde dat - aan het eind van een periode met een ongekende bouw en architectuurproductie - het product van alle partijen in de bouw, het gebouw en de gebouwde omgeving in de huidige markt beter zal moeten worden.

Maar wat is beter? Blijken we achteraf een economische hoogcon-

junctuur gecombineerd te hebben met een inhoudelijke laagconjunctuur? Hebben we met zijn allen veel geld verdiend, maar maatschappelijk weinig bijgedragen? Misschien is de economie niet de belangrijkste oorzaak waarom velen in ons werkveld zich beroerd voelen. In de geschiedenis zijn vele voorbeelden te vinden van een bloeiend cultureel klimaat dat direct na een crisis ontstaat, een periode waarin de kaarten opnieuw worden geschud en een doel zich van de mensen meester maakt. Het vergroten van de maatschappelijke relevantie van architectuur zou daarom wel eens "De Nieuwe Opgave" kunnen zijn en een uitweg uit de misère bieden.

Kansen worden vooral gezien in het participeren in kleinschalige ontwikkelingen, (collectief) particulier opdrachtgeverschap, het vormen van ad hoc coalities tussen architecten, ontwikkelaars, adviseurs, bouwers en financiers. Het is voor meerdere architecten al niet meer vreemd om risicodragend te participeren in projecten of deze zelfs te initiëren. Ook ontwikkelaars vinden hun rol als machtige opdrachtgever niet meer vanzelfsprekend. Ontwikkelingen zullen straks niet meer plaatsvinden op basis van macht, maar het resultaat zijn van de combinatie van initiatief en kennis.

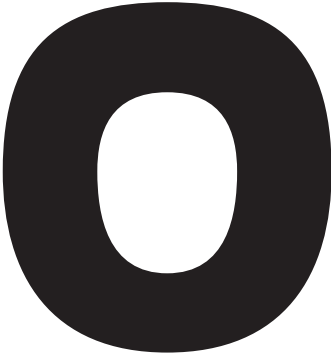
Nu de agenda opnieuw bepaald gaat worden, moeten we misschien niet vragen "hoe doe je het" maar "waar doe je het voor?" "De Nieuwe Opgave" is het vinden van een relevant doel. Bij Architectuur Lokaal concludeerde het gezelschap dat het doel moet worden gezocht in het realiseren van architectuur, die tot stand komt op basis van maatschappelijke relevantie, en niet op basis van een economisch model. Niet meer, maar

beter, niet zomaar, maar op basis van een concrete vraag en participatie van een divers gezelschap van betrokken initiatiefnemers.

www.frantzen.nl
office@frantzen.nl

K

1 Beatriz Ramo, Bas van Vlaanderen, Cihan Bugdaci, Lars Mosman, Danny Janssen, Lara Simons, Joram Grünfeld, Joost Mulders, Chris vanden Berk en Robert van Kats.

ARCHITECTUUR -
KRITIEK EN
PUBLIËK DOMEIN
RIXT HOEKSTRA

In het debat dat in de afgelopen tijd in *De Olifantenkooi* is gevoerd gaat het in feite om een pleidooi voor een andere vorm van kritiek dan tot nu toe het geval is geweest. Wat op de agenda wordt geplaatst, is de overgang van een kritiek die vooral in professioneel opzicht functioneert naar een kritiek die meer doet met maatschappelijke verantwoordelijkheid en bewustwording. Hierin weerspiegelt zich ook een conflict in wat verwacht wordt van de architect. In de jaren zestig was het duidelijk: de architect had de pretentie de wereld te kunnen veranderen. Architecten deden daarom uitspraken over wereldproblemen, zoals armoede en sociale ongelijkheid. Tegenwoordig liggen de zaken anders. Architecten zien zichzelf nu in de eerste plaats als professionals die zich bezig houden met ontwerparbeid. Dat is dicht bij huis en interesseert hen ook het meest. Echter, tegelijkertijd worden steeds meer vragen gesteld bij deze vorm van autonomie. Op institutioneel niveau heeft het NAI bijvoorbeeld een oproep gedaan aan architecten om opnieuw te komen met oplossingen voor problemen als voedseltekort, armoede en klimaat. (www.architectureof-consequence.nl)

Is het niet de tijd om opnieuw toenadering te zoeken tot de maatschappij? Voor de architectuurkritiek betekent dit een reflectie over haar vorm en daarmee haar taakstelling: is architectuurkritiek een platform voor professionals met als doel onderlinge vaktechnische uitwisseling, of kan de kritiek de vorm aannemen van een rokerig café waarin iedereen een stem heeft en kan meepraten?

Dit lijkt wellicht een typisch architectuurdebat, maar dat is niet het geval: in de twintigste eeuw heeft dit thema de agenda bepaald van enkele toonaangevende filosofen.

Jürgen Habermas stelde in de jaren zestig dat de zogenaamde "kritische openbaarheid" een voorwaarde was voor een goed functionerende democratie. Met de term "kritische openbaarheid" doelde hij op een publieke sfeer in de zin van een egalitaire communicatieve ruimte waar mensen samenkomen om te discussiëren over maatschappelijke onderwerpen. Die ruimte moest machtsvrij zijn, in de zin dat er geen machtsverschillen mochten bestaan tussen deelnemers. Dat zou immers kunnen leiden tot een situatie waarin argumenten geen ingang krijgen of juist onaanvaardbaar worden. Voor Habermas was de aanwezigheid van zo'n machtsvrije ruimte een essentiële tegenhanger voor het zogenaamde instrumenteel of strategisch handelen in de maatschappij. Habermas verwees met deze term naar alle vormen van gedrag die plaatsvinden vanuit een achterliggend doel of belang, zoals bijvoorbeeld het succes van een architectenbureau of de verzevenlijking van een loopbaan. Tegenover dit instrumentele handelen plaatst Habermas het communicatieve handelen in het publieke domein. Hier gaat het niet om een belang, maar om het

bereiken van overeenstemming door een willekeurige groep mensen. Deze overeenstemming wordt niet bereikt door manipulatie of door geldingsdrang, maar door de uitspraken behorend tot een kwestie te toetsen op zaken als waarachtigheid, geldigheid en waarheid. Waar mensen in de private sector kunnen handelen zonder dat anderen daar kritiek over kunnen uiten, daar moet in het sociale leven een domein zijn voor beïnvloeding, kritiek en suggesties voor het hoe anders kan. Dit gebied, dat voor alle burgers toegankelijk moet zijn, is essentieel voor de totstand-koming van een publieke opinie, schreef Habermas.

Wat is de betekenis van het betoog van Habermas voor de hedendaagse architectuurkritiek? Allereerst maakt Habermas ons bewust van de rol van experts en de machtsongelijkheid die dat met zich meebrengt. Zowel architect als criticus kunnen worden aangemerkt als experts: zij spreken met autoriteit, hun woorden wegen zwaarder dan die van anderen. Habermas zou zo'n situatie verwerpen als zijnde een geval van 'communicatieve a-symmetrie': niet elke stem telt even zwaar. Is de architectuur niet bij uitstek machtsongelijk, omdat de kennis in handen is van een kleine elite en niet gedeeld wordt door een grotere groep? Uiteindelijk is de vraag, of wij een kritisch discours willen waarbij belangen en machtsongelijkheid - denk aan de rol van experts - een grote rol spelen.

Mijn mening is dat een kritisch debat juist op gang komt wanneer iedereen kan deelnemen. Dan blijkt bijvoorbeeld dat een nieuw gebouw in de canon van belangrijke gebouwen wordt opgenomen, maar door gebruikers helemaal niet wordt gewaardeerd. Omdat de deuren klemmen

bijvoorbeeld, of omdat de ramen niet open kunnen. Dit soort discussies gaan voorbij aan het soort gesprekken dat gevoerd wordt door een incrowd van steeds dezelfde namen. Wij moeten ons dus constant afvragen: wie gunnen wij recht van spreken, wie nemen wij serieus?

Rixt Hoekstra is coördinator van het Honours Program voor Theorie en Onderzoek bij ARTEZ Hogeschool voor de Kunsten. In 2005 promoveerde zij op het werk van Manfredo Tafuri. Momenteel schrijft zij een boek over architectuurkritiek. titarixt.hoekstra@gmail.com